

DE BUSSY SE
AFRIKAANSE SPRAAKKUNS

DEUR

O. VAN OOSTRUM, o.l.,

OULD-DOSENT IN AFRIKAANS, NEDERLANDS EN METODIEK VAN
ONDERWYS A/D NORMAALSKOOL, PRETORIA

MET MEDEWERKING VAN

Dr. M. S. B. KRITZINGER,

LEKTOR IN AFRIKAANS EN NEDERLANDS A/D TRANSVAALSE
UNIWEBSITEITS-KOLLEGE, PRETORIA

DERDE DRUK

HOLL.-AFRIK. UITGEVERS-MIJ. v/h J. DUSSEAU & Co., KAAPSTAD
Fa. J. H. de BUSSY, PRETORIA
1929

VOORBERIG.

In die boekie wat ons hierby aan hoërskole en aan studerende onderwysers aanbied, het ons gestrewe na beknoptheid aan die een kant en volledigheid aan die ander kant; maar daarby het ons probeer om die grammatiese begrippe so helder moontlik uiteen te sit en so duidelik moontlik te definieer. Ons het dit gedoen onder protes teen sekere gangbare terme, wat uit Latyn in die grammatikas van alle moderne tale ingedring het sonder om eintlik vir laasgenoemde geskik te wees. Terwille van die bekende konserwatisme in ons skoolwese het ons die meeste van daardie terme gehandhaaf, maar tog het ons in sekere gevalle die meer moderne terme oorgeneem, wat sedert 'n halwe eeu in die Nederlandse spraakkuns gebruiklik is, soos b.v. „belanghebbende”, i.p.v. „indirekte” voorwerp; „voltooide” en „onvoltooide” i.p.v. „volmaakte” en „onvolmaakte” tye, ens., en ook 'n paar nuwe terme, wat ons nodig en nuttig beskou, ingevoer.

Eintlik is dit nou, terwyl Afrikaans nog maar net in die skole ingevoer is, die geskikte tyd om die spraakkuns, d.i. die teorie van die taal, heeltemal na die behoeftes van Afrikaans in te rig sonder die knellende band van 'n terminologie, wat bedoel was vir die ou tale, maar wat op 'n moderne taal, en veral op die sterk gedeflekteerde Afrikaans, nie meer pas nie. In hierdie opsig verwys ons o.a. na §§ 140, 145 en 167, wat beskou moet word as 'n voorstel in dié rigting. As 'n mens reken, dat spraakkuns nie 'n doel op sigself is nie, maar 'n middel om 'n taal beter te verstaan en met bewustheid reg te gebruik, dan is dit duidelik, dat die grammatikale terme reeds 'n beskrywing behoort te wees van wat daarmee bedoel word.

Aan die laaste hoofstuk, oor versbou, het ons 'n paar afdelings oor trope en retoriese figure toegevoeg, wat na ons mening vir matrikulante nuttig sal wees. Ons het die onderwerp nie uitgeput nie, maar van die vernaamste daarvan niks weggelaat nie.

Ons sal bly wees om opbouende kritiek te ontvang, waarby ons egter die vryheid neem om die volgende woorde van dr. D. F. Malherbe oor te neem (*Afrikaanse Taalboek*, § 9):

„'n Derde gevaar om teen te waak is *te dogmaties optree by die vasstelling van wat korrekte Afrikaans is*. Laat ons ons skryftaal nie aan bande lê nie en so vaste grense afbaken, waarbuiten geen skrywer mag gaan sonder om hom te besondig aan sekere wette en reëls, wat feilbare mense opgestel het nie. Geen grammatika is volledig en afdoende nie”.

O. VAN OOSTRUM.

PRETORIA, 1923.

M. S. B. KRITZINGER

BY DIE 2de DRUK.

Dit was vir ons aangenaam om by die verskyning van hierdie boekie die gunstige opienie van deskundiges daaroor in die taalkundige pers te lees. Veral die welwillende beoordeling in „Die Huisgenoot” beskou ons as een van die oorsake waardeur daar al so gou 'n tweede druk nodig is. Ons het die boekie noukeurig deurgegaan, 'n paar drukfoutjies weggeneem, enkele woorde vervang deur ander wat juister ons bedoeling uitdruk, en hier en daar iets bygevoeg waar ons meen dat dit nuttig sou wees.

JAN. 1925.

DIE SKRYWERS.

BY DIE 3e DRUK.

'n Paar veranderinge in spelling en 'n paar toevoegseltjies tot verduideliking is alles waarin hierdie druk van die vorige verskil.

JUNIE 1929.

DIE SKRYWERS.

INHOUD.

§	1—4. INLEIDING	Bls. 1—2
---	----------------------	-------------

EERSTE HOOFSTUK.

DIE WOORDSOORTE OF REDEDELE.

§	5. Woordsoorte	3
§	6—10. Selfstandige Naamwoorde	3—5
§	6. Definiesie	3
§	7. Konkrete Snw.	4
§	8. Gemeen en Eie	4
§	9. Abstrakte Snw.	5
§	10. Selfde woord konkr. of abstr.	5
§	11—16. Werkwoorde	5—7
§	11. Definiesie	5
§	12. Oorganklik en onoorganklik	6
§	13. Selfde Ww. oorg. of onoorg.	6
§	14. Wederkerende Ww.	6
§	15. Onpersoonlike Ww.	7
§	16. Koppelwoorde en Hulpww. teenoor Hoofww.	7
§	17—28. Voornaamwoorde	7—12
§	17. Definiesie	7
§	18. Persoonlike Vnw.	8
§	19. Wederkerende, wederkerige, onpersoonlike Vnw.	8
§	20. Besitlike Vnw., selfst. en byvgl.	9
§	21. Verband tussen Pers. en Besitl. Vnw.	9
§	22. Vraende Vnw.	10
§	23. Aanwysende Vnw.	10
§	24. Bepalingaankondigende Vnw.	10
§	25. Betreklike Vnw.	11
§	26. Bep.aank.-betrekl. Vnw.	11
§	27. Antesedent	11
§	28. Onbepaalde Vnw.	12

§ 29—35.	Byvoeglike Woorde	12—15	Bls.
§ 29.	Die begrip „Byvoeglik”	12	
§ 30.	Lidwoorde	13	
§ 31.	Bvgl. w. v. hoedanigh. (Bvgl. Nmw.)	13	
§ 32.	Bvgl. w. v. hoeveelheid (Telwoorde).	14	
§ 33.	Besitlike Bvgl. w.	14	
§ 34.	Vraende Bvgl. w.	14	
§ 35.	Aanwysende Bvgl. w.	15	
§ 36—43.	Bywoorde	15—19	
§ 36.	Definiesie	15	
§ 37.	Bw. van manier (of hoedanigh.) ...	16	
§ 38.	Bw. van tyd	16	
§ 39.	Bw. van plaas	16	
§ 40.	Bw. van graad	16	
§ 41.	Bw. van omstandigheid	17	
§ 42.	Bw. van modaliteit	17	
§ 43.	Voornaamwoordelike Bw.	18	
§ 44.	Voorsetsels	19	
§ 45—48.	Voegwoorde	19—21	
§ 45.	Definiesie	19	
§ 46.	Neweskikkende Vgw.	20	
§ 47.	Bywoordelike Vgw.	20	
§ 48.	Onderskikkende Vgw.	21	
§ 49.	Tussenwerpsels	21	
§ 50.	Tabellariese Oorsig van die Rededele	22—23	

TWEDE HOOFSTUK.

DIE SIN.

§ 51.	Definiesie van 'n sin	24
§ 52.	Soorte sinne volgens inhoud	24
§ 53.	Enkelvoudige en samegestelde sin.	24
§ 54—79.	Die enkelvoudige sin	25—32
§ 54.	Die Onderwerp	25
§ 55—59.	Die Gesegde	25—26
§ 55.	Gesegde 'n Ww. of 'n Naamw.	25
§ 56.	Die Naamwoordelike Ges.	25
§ 57.	Die Koppelwoord	26
§ 58.	Die Werkwoordelike Ges.	26
§ 59.	Logiese en grammatiese Ond. en Ges.	26

§ 60—67.	Voorwerpe	26—30	Bls.
§ 60.	Definiesie	26	
§ 61.	Die lydende Voorw.	27	
§ 62.	Die belanghebbende Voorw.	27	
§ 63.	Die belh. Vw. met <i>aan</i> of <i>vir</i>	28	
§ 64.	Die belh. Vw. kan nie tot Ond. ge- maak word nie	28	
§ 65.	Die oorsaaklike Voorw.	28	
§ 66.	Die oors. Vw. kan nie tot Ond. ge- maak word nie	29	
§ 67.	Ww. wat 'n oors. Vw. vereis	29	
§ 68—79.	Bepalings	30—32	
§ 68.	Definiesie	30	
§ 69.	Byvoeglike en bywoordelike Bep. ..	30	
§ 70.	Byvgl. Bepalings.	30	
§ 71.	Eenvoudige Byvgl. Bep.	31	
§ 72.	Apposiesies en Soortbepalings	31	
§ 73.	Byvgl. uitdrukkings	31	
§ 74.	Byvgl. bysinne	32	
§ 75.	Bywoordelike Bepalings. Soorte vol- gens betekenis	32	
§ 76.	Soorte Bwl. Bep. volgens vorming .	32	
§ 77.	Eenvoudige Bwl. bepalings	32	
§ 78.	Bywoordelike uitdrukkings	32	
§ 79.	Bwl. bysinne	32	
§ 80—85.	Die samegestelde sin	33—36	
§ 80.	Neweskikkend en Onderskikkend	33	
§ 81.	Neweskikkende Samestelling	33	
§ 82—85.	Onderskikkende Samestelling	34—36	
§ 82.	Hoof- en Bysinne	34	
§ 83.	Selfstandige bysinne	34	
§ 84.	Byvoeglike bysinne	35	
§ 85.	Bywoordelike bysinne	35	
§ 86—89.	Onvolledige sinne	36—38	
§ 86.	Definiesie	36	
§ 87.	Samegetrokke sinne	36	
§ 88.	Beknopte sinne	37	
§ 89.	Elliptiese sinne	38	
§ 90—100.	Die Woordskikking	38—45	

§ 120—156. VERBUIGING	57—79	Bls.
§ 120—144. Verbuiging van die Selfst. Naamw.	57—72	
§ 120. Oorsake van verbuiging van Snw..	57	
a. Geslag		
§ 121. Woordgeslag	57	
§ 122. Invloed van die geslag op die woorde	58	
§ 123. Vorming v. vroulik deur agtervoegsels	58	
§ 124. Agtervoegsels vir ml. en vrl. apart.	59	
§ 125. Toevoeging v. „mannelike” en „vroulike”	59	
§ 126. Ml. en vrl. deur aparte woorde ...	59	
§ 127. Gemeensl. Snw. op — <i>ling</i> en — <i>genoot</i>	60	
b. Getal		
§ 128. Algemene reëls vir die meervoud .	60	
§ 129. Uitsonderings	61	
§ 130. Besonderhede omtrent meerv. op — <i>e</i>	61	
§ 131. „ „ „ „ — <i>s</i>	63	
§ 132. Meerv. op — <i>ers</i> of — <i>ere</i>	64	
§ 133. Onreëlmatige meervoude	65	
§ 134. Geleende meervoude	65	
§ 135, § 136. Snw. met meer as een meerv.	66	
§ 137. Meerv. gelyk aan enkelv.	68	
§ 138. Snw. sonder enkelvoud	68	
§ 139. Snw. sonder meervoud	68	
c. Vorm (of naamval)		
§ 140. Wat is naamval?	69	
§ 141. Die noemvorm	70	
§ 142, § 143. Die besitvorm	70	
§ 144. Ou Nederl. 2e en 3e naamvalle ...	71	
§ 145—149. Verbuiging van die Voornaamwoorde.	72—75	
§ 145. Pers. Vnw. (<i>gesl.</i> , <i>get.</i> en <i>vorm</i>) ...	72	
§ 146. Besitl. Vnw. (<i>gesl.</i> , <i>get.</i> en <i>vorm</i>) ..	73	
§ 147. Vraende Vnw.	74	
§ 148. Betrekl. Vnw.	75	
§ 149. Die orige Vnw.	75	
§ 150—156. Verbuiging van die Byvgl. woorde. ...	75—79	
§ 150. Attributief en predikatief	75	
§ 151. Die buigings- <i>e</i>	76	
§ 152. Bvgl. woorde van een lettergreep .	76	
§ 153. Bvgl. woorde v. twee of meer lettergr.	77	

	Bls.
§ 154. Besonderhede	78
§ 155. Uitsluitend predikatiewe Bvgl. Nw..	79
§ 156. „ „ attributiewe „ „ ...	79
§ 157—200. VEROEGING	79—107
§ 157. Oorsake van vervoeging	79
§ 158. Hulpwerkwoorde	80
§ 159—173. a. Wys	80—90
§ 159. Wat wys of modaliteit is	80
§ 160. Byw. v. wys	80
§ 161. Hulpww. van wys	81
§ 162. Wyse deur vormverandering van die Ww. self	81
§ 163. Die Aantonende Wys	81
§ 164. Die Wensende Wys	82
§ 165. Die Voorwaardelike Wys	82
§ 166. Die Gebiedende Wys	83
§ 167. Opmerking oor Wyse	84
§ 168. Die Onbepaalde Wys of Infinitief ..	85
§ 169. Gebruik van die Infinitief	85
§ 170. Infinitief met <i>te</i> of <i>om te</i>	86
§ 171. Attraksie	87
§ 172. Infinitief met <i>en</i> daarvoor	88
§ 173. Infinitief met die uitgang <i>—e</i>	88
§ 174—181. Deelwoorde	90—95
§ 174. Definisie	90
§ 175. Die onvoltooide deelwoord	90
§ 176. Die voltooide deelwoord	92
§ 177. Gebruik van die volt. deelw.	92
§ 178. Die volt. deelw. sonder <i>ge</i> —	92
§ 179. Die volt. deelw. met of sonder <i>—d</i> agteraan	93
§ 180. Verboë vorme van die volt. deelw.	93
§ 181. Die sterk volt. deelw.	94
§ 182—194. b. Tyd	96—103
§ 182. Die tydsbegrip by die Werkwoorde.	96
§ 183. Die Teenwoordige Tyd	97
§ 184. Die Verlede Tyd	97
§ 185. Besonder verl. tydvorme	97
§ 186. Die Voorverlede Tyd	98

	Bls.
§ 187. Die Toekomende Tyd	98
§ 188. Die Verlede Toek. Tyd	99
§ 189. Tye van die Wensende Wys	100
§ 190. „ „ „ Voorwaardelike Wys.	100
§ 191. „ „ „ Gebiedende Wys	101
§ 192. „ „ „ Infinitief	101
§ 193. Voltooid en onvoltooid.....	101
§ 194. Verwisseling van tydforme	103
§ 195. c. Vorm (bedrywend en lydend)	103
§ 196. Onreëlmatige en gebrekkige Ww.	104
§ 197. Vervoeging van samegestelde Ww.	106
§ 198—200. Skeibare en onskeibare Ww.....	106—107
§ 201—211. VERGELYKING	107—111
§ 201. Rededele wat vergelykingsforme het	107
§ 202. Die drie trappe	108
§ 203. Vorming van die trappe	108
§ 204. As en <i>dan</i>	108
§ 205. Besonder reëls vir <i>—er</i>	109
§ 206. Onreëlmatige trappe v. vergelyking	109
§ 207. Ontbrekende trappe v. vergelyking	109
§ 208. Die oortreffende tr. as byw. v. graad	110
§ 209. Gebruik van <i>meer</i> en <i>mees</i>	110
§ 210. Volstreckte oortreffende trap	110
§ 211. Bnw. sonder trappe v. vergelyking.	111
§ 212. Tabellariese oorsig oor die Woordbui- ging	111—112

VIERDE HOOFSTUK.

WOORDVORMING.

§ 213. Definiesie	113
§ 214. Woordsoorte volgens hulle vorming	113
§ 215. Stamwoorde	113
§ 216. Afgeleide woorde	114
§ 217. Voor- en agtervoegsels	114
§ 218. Samegestelde woorde	114
§ 219. Samestelling deur afleiding	114
§ 220—234. Vorming van Selfst. Naamwoorde .	115—121
§ 220. Regstreeks afgeleide Snw.	115
§ 221. Afleiding v. Snw. deur voorvoegsels	115
§ 222—228. Afleiding v. Snw. deur agtervoegsels	115—118

	Bls.
§ 222. Agtervoegsels vir mnl. persoonsname	115
§ 223. „ „ vrl. „	116
§ 224. „ „ gemsl. „	116
§ 225. „ „ name v. dinge ...	117
§ 226. „ „ versamelname...	117
§ 227. „ „ verkleinwoorde ..	117
§ 228. „ „ abstrakte Snw...	118
§ 229—231. Besonderhede	118—120
§ 232. Regstreekse samestelling van Snw..	120
§ 233. Samestelling van Snw. deur afleiding	120
§ 234. Enkele besonder samegestelde Snw.	121
§ 235—238. Vorming van Werkwoorde	121—124
§ 235. Regstreekse afleiding van Ww. ...	121
§ 236. Afleiding van Ww. deur agtervoegsels	122
§ 237. Afleiding van Ww. deur voorvoegsels	122
§ 238. Regstreekse samestelling van Ww.	124
§ 239—243. Vorming van Byvoegl. woorde ...	124—127
§ 239. Regstreekse afleiding van Bvgl. w..	124
§ 240. Afleid. v. Bvgl. w. deur agtervoegsels	124
§ 241. Afleid. v. Bvgl. w. deur voorvoegsels	126
§ 242. Regstreekse samestelling v. Bvgl. w.	126
§ 243. Samestelling van Bvgl. w. deur af- leiding	127
§ 244. Vorming van Voornaamw	127
§ 245—246. Vorming van Bywoorde	128
§ 245. Afleiding van Bywoorde	128
§ 246. Samestelling van Bywoorde	128
§ 247. Vorming van Voorsetsels	129
§ 248. Vorming van Voegwoorde	129
§ 249. Verborge samestellings en afleidings	129
§ 250. Opmerkings oor afgel. en samegest. woorde.	130
§ 251. Grammatiese figure	131
§ 252. Tabellariese oorsig van die Woordvorming.	133

VYFDE HOOFSTUK.

SPELLING.

§ 253—258. Letters en hulle soorte	134—136
§ 253. Die alfabet	134

		Bls.
§ 254.	Die Afrikaanse lettertekens	134
§ 255.	Klinkers en medeklinkers	134
§ 256.	Enkelvoudige klinkers en tweeklanke	135
§ 257.	Die medeklinkers	135
§ 258.	Gebrekkigheid en oortalligheid v. d. alfabet	136
§ 259.	Verdeling van woorde in lettergrepe	136
§ 260—263.	Hoofreëls vir die keus van die letters 137—139	
§ 260.	Die drie hoofreëls	137
§ 261.	Die reël v. d. uitspraak	137
§ 262.	„ „ „ „ gelykvormigheid ...	137
§ 263.	„ „ „ „ woordvorming	139
§ 264—269.	Reëls vir die klinkletters	139—143
§ 264.	Oop en geslote lettergrepe	139
§ 265.	Enkelde klinkletters i. p. v. dubbeles	140
§ 266.	<i>ei</i> en <i>y</i>	141
§ 267.	Homonieme	141
§ 268.	Die kappie of sirkumfleks	142
§ 269.	Die deelteken	142
§ 270—273.	Reëls vir die medeklinkers	143—144
§ 270.	Geen verdubbeling op die end van 'n lettergreep	143
§ 271.	Steml. medekl. op die end v. 'n woord	143
§ 272.	Reël vir <i>d</i> en <i>t</i> , <i>b</i> en <i>p</i>	143
§ 273.	Verdubbeling v. 'n medeklinker...	144
§ 274.	Hoofletters	144
§ 275—288.	Leestekens	145—148

SESDE HOOFSTUK.

VERBOU.

§ 289.	Poësie; trope; retoriese figure	149
§ 290—294.	Maat	149—150
§ 290.	Versvoete	149
§ 291.	Versvoete van twee lettergrepe ...	150
§ 292.	Versvoete van drie lettergrepe	150
§ 293.	Spondeë	150
§ 294.	Onvolledige en oortallige reëls	150
§ 295—300.	Skandéring	151—155

	Bls.
§ 301. Sonnette.....	155
§ 302, § 303. Aleksandryne	156
§ 302. Definiesie	156
§ 303. Die sesuur	156
§ 304. Heksameters	157—159
§ 305, § 306. Onreëlmatige versreëls	159—161
§ 307—310. Rym	162—166
§ 307. Soorte rym volgens die klank	162
§ 308. " " " " „rangskikking	163
§ 309. Alliterasie of stafrym	165
§ 310. Parallellisme	166
§ 311—317. Beeldspraak. Trope	167—171
§ 311. Definiesie en soorte.....	167
§ 312. Die similee of vergelyking.....	167
§ 313. Die metafoor of oordrag	168
§ 314. Die antonomasia of naamsverwisse- ling; die perifrasede of omskrywing .	169
§ 315. Die personifikasie	170
§ 316. Die sinekdogee of same-opvatting .	170
§ 317. Die allegorie of versamelbeeld	171
§ 318—324. Retoriese figure	171—173
§ 318. Definiesie en soorte.....	171
§ 319. Die hiperbool of oordrywing.....	171
§ 320. Die litotes of verkleining; die eufe- misme	172
§ 321. Die ironie of teenoorgestelde	172
§ 322. Die sarkasme of bytende spot ...	172
§ 323. Die retoriese vraag	173
§ 324. Die retoriese uitroep.	173

INLEIDING.

§ 1. **Taal is die middel waardeur ons ons gedagtes uitdruk.** Dit kan op verskillende maniere gebeur, b.v. deur *gebare*, deur mekaar *tekens* te gee, deur die manier waarop ons mekaar *aanky*, ens.; en so kan ons *gebaretaal*, *tekentaal*, *oëtaal*, ens. onderskei. Maar gewoonlik, as ons van taal praat, bedoel ons die hoorbare mededeling van ons gedagtes deur middel van *geluide met bepaalde betekenis*. Beskaafde nasies verstaan bowendien nog die kuns om hierdie geluide deur sigbare tekens aan te dui, sodat dit nie nodig is om die klanke werklik te laat hoor nie. Dit is die *skryfkuns*. En terwyl by die skrywe partykeer woorde en uitdrukkings gebruik word wat in die gesproke taal minder gewoon is, word daar soms gepraat van *spreektaal* en *skryftaal*.

§ 2. Byna elke nasie het sy eie stelsel van geluide, en sy eie manier om daardie geluide tot uitdrukking van gedagtes te gebruik; m.a.w.

„'n Ieder nasie het sy taal”.

Die klanke van 'n taal noem ons sy *klankstelsel*. 'n Klankverbinding wat 'n bepaalde betekenis het, noem ons 'n *woord*; en al die woorde wat in 'n taal gebruik word, saamgeneem, vorm sy *woordeskat*; terwyl die eienaardige manier waarop gedagtes deur middel van die woorde in 'n bepaalde taal uitgedruk word, die *idioom* van so 'n taal uitmaak.

§ 3. Die Afrikaanse taal is die taal van die oudste blanke bevolking van Suid-Afrika. Dit stam af van die spreektaal wat in die 17de eeu deur die Hollandse koloniste in ons land gebring is. Die Afrikaanse klankstelsel verskil in party opsigte van die teenswoordige Nederlands;

meer as 95 persent van die *woordeskat* is Nederlands; maar deur die afsondering van die moederland, en veral deur die inwerking van ander tale waarmee die Afrikaners in aanraking gekom het, het die *woordbuiging* so afgeslyt, en die *idioom* so verander, dat Afrikaans vandag as 'n aparte taal beskou word, al is hy ook baie verwant aan Nederlands.

§ 4. 'n Sin is 'n gedagte in woorde uitgedruk. In die studie van die taal behoort ons dus die *woorde* en die *sin* apart te beskou. Maar die woorde ondergaan dikwels veranderings om hulle betekenis in een of ander opsig te wysig; dit noem ons *buiging*. Ook word partykeer van een of twee woorde 'n nuwe woord gemaak; ons noem dit *woordvorming*. As ons woorde skryf, gebruik ons sekere tekens om die klanke van die woord aan te dui; hierdie tekens noem ons *letters*, en die regte gebruik daarvan word *spelling* genoem. Ons sal in hierdie boek dus oor die volgende onderdele van die taalkennis handel:

1. die *woordsoorte* of *rededele*;
2. die *sin*;
3. die *woordbuiging*;
4. die *woordvorming*;
5. die *spelling*.

Hieraan sal ons nog

6. die *versbou*

toevoeg, d. i. die besonder manier waarop digters die taal gebruik, en in verband daarmee ook iets sê oor *beeldspraak* en *retoriese figure*.
